

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

Ն Ի Ի Թ Ե Ր

ՊՈՒԼԿԱՐԱԶԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

ՀԱՅԵՐԸ ՊՈՒԼԿԱՐՈՑ ՄԷՋ ՄԻՆՉԵՒ Ժ. ԿԱՐ
Ր.

«Հայազգի Յովհաննէս Չմշկիկն էր որ Կ. Պոլսոյ պահպանութիւնը յանձնեց Պաւլիկեաններու: 3000 անգութ ու մոլեռանդ զինուորներ, կ'ըսէ հայր Կ. Սոնժոն, քաղաքի ու շրջակայքի բազմութիւնը սարսափի կը մատնէին, իրենց աղանջին յարողները սուրի ուժով կը զինուորադէին: Միւս կողմէ իրենց վարդապետութեանց ծառայումով Պալքանեան թերակզգիին ընկերային կազմակերպութիւնը հիմնովին կը տապալէին՝ քարոզելով դասակարգային կռիւ, բարոյական արժէքներու ուրացում և ժողովրդի հոգիին մէջ կը ներարկէին անիշխանական սկզբունքներ»⁽¹⁾:

Սխալ պիտի ըլլար կարծել որ միայն հայ աղանդաւորներ կը գտնուէին Պուլկարիոյ մէջ այս ատենները: Ասողիկ կը վկայէ որ Կիլոն-Ժամն, այսինքն Յովհաննէս Չմշկիկ, լինքն գնաց յաշխարհն Բուլղարաց՝ պատերազմել ընդ նոսա: Որոց զազգն Ռուզաց օգնական առեալ՝ ելանն ի մարտ ընդդէմ նորա. և ի ճակատելն ընդ միմեանս՝ գերկուս թեւ ճակատուն Յունաց վանէին Ռուզքն: Իսկ թագաւորն ամենայն հետեակ զօրուն հայաստանեօքն անշարժ մնացեալ ի միջոցի ճակատուն, որ քաջապէս նահատակեալ գունդ հետեակացն, որ սաղարքն ասին՝ առաջի թագաւորին պա-

(1) Փ. Պոլսոյ Հայ. Եւն. էջ 24, Բրոֆ. Եորտան Իվանով կ'ըսէ. «Աւելի ետքը, Յովհաննէս Չմշկիկ կայսրը (969-976), որ հայ ծագում ունէր, իր ազակից Պաւլիկեանները եփրատի գաւառներէն զաղթեցուց Ֆիլիպէի շրջանը: Անտիոքի պատրիարք Թէոդորոս, որուն մասին կը պատմէ Կեղրինոս, համոզած է Չմշկիկը, որ Մանիքեականները (այսինքն Պաւլիկեանները), որոնք սփռուած էին ամբողջ Արեւելքը եւ իրենց պիղծ վարդապետութեամբ վարակած էին ազգարնակչութիւնը, զաղթեցնէ արեւմուտք, անապատ ծայրագաւառ մը, ինչ որ կայսրը գործարքեց զանոնք զաղթեցնելով Ֆիլիպէ» (Հայկարան, էջ 47-48):

տառեալ զվահանափակն որ ընդդէմ նոցա: Ընդ թագաւորի ամենայն հեծեալուեղ զօրօքն մտեալ և սուր ի գործ շահատակեալ՝ սրախողխող զնոսա առնելով և ցիր և ցան վայրացն տուեալ ի հնազանդութիւն նուաճեաց զազգն Բուլղարաց»⁽¹⁾: Այս վրկայութիւնը կը պատմէ Յունաց և Պուլկարաց միջև պատերազմի մը մանրամասնութիւնը: Պուլկարը օժանդակութեամբ Ռուսաց կը յաջողին պատերազմին սկիզբը, սակայն հայ սաղարք կոչուած հետեւակ զօրքերը քաջութեամբ կը զիմադրեն, հուսկ Յունաց շահեցնել տալով յաղթութիւնը: Հոս յիշուած սաղարքը կը նշանակէ վարձակ, և ծագած է salariusէն:

Ստ. Մալխասեանց որ ծանօթագրած է Ասողիկի այս հրատարակութիւնը, կ'ըսէ. «Չպատերազմէս, զոր մղեաց Յովհաննէս Չմշկիկ հանդերձ զօրօք Յունաց և Հայոց ընդդէմ Բուլղարաց և Ռուզաց՝ տես առ Միւրալիի յէջս 553-556, յորում ցուցանին եւ համօրէն աղբերք պատմականք (Բիւզանդիոյ), որք զիրացս ճառն»⁽²⁾:

Նպատակ չունենալով Պոկոմիլեանց կամ Բաւլիկեանց, նաև միարնակներու և ուրիշ աղանդաւորներու մասին հոս աւելի ծանրանալ, կը բաւականանամ միայն ցոյց տուած ըլլալով որ անոնք հայ գաղթականութիւններ էին, և Պուլկարիոյ և Պալքաններուն հայ հին գաղթականութեան մեծագոյն մասը կը կազմէին: Պէտք չէ բնաւ մոռնալ սոկայն թէ Պուլկարիոյ հին հայ գաղթականութիւնները, որոնք Պաւլիկեան չէին, այնքան անորոշ կերպով յիշատակուած են, որ իրապէս այժմ դժուար է ճշդիւ անոնց Պաւլիկեան ըլլալը կամ չըլլալը. և առ հասարակ այժմու գիտնականները այս անլուծելի հանգոյցը լուծելու զամեն ինչով: Սրինակ կրնայ ըլլալ որ 866ին Նիկիոյոյոս պապին առ Պուլկարաց իշխան Պորիս ուղղած գրութեան մէջ յիշուած «քրիստոնեաներ, ինչպէս Յոյներ, Հայեր» աղանդաւոր Հայեր չըլլան: Հոս Պաւլիկեանի խօսք չ'ըլլար, և, ինչպէս ըսի, կարելի է որ այս

(1) Պատ. Տիեզերական, Ս. Պետերբուրգ, 1885, էջ 183-184:
(2) Անդ, էջ 380-381:

Հայերը ազանդաւորներ չէին, այլ Հայ եկեղեցւոյ ուղղափառ հեռեւորներ: Իսկ արդեօք որո՞նց հիմնարկութիւնը եղած են այն բազմաթիւ հայ անուամբ յիշուած Պուլկարիոյ շէնքերը: «Միջին դարու յիշատակարանները եւ գրագէտները կը յիշատակեն բազմաթիւ հայ գիւղեր եւ առանձին հայ ընտանիքներ պուլկար այլազան վայրերու մէջ, Արմինոֆո գիւղ Պիթուլիայի մէջ, Արմինիցա վայր մը Բիւլայի վրայ, և այլն: Եւ այժմ ծանօթ են Էրմինօլօ՝ հայական, Էրմինսֆօ՝ հայկական, Լիբինայի մէջ, Էրմինյուի՝ Հայեր՝ Նիկոբոլիայի մէջ, Արմինիք՝ Հայեր, Կապրովոյի շրջանը, Էրմինիի՝ Տօպրիչի շրջանը»⁽¹⁾: Ասոնք Պուլկարեաններու թէ հին կամ նոր հայ զաղութներու ոստաններ էին, առ այժմ դժուար է ըսել, սակայն այդ տեղերու վրայ պեղումներ հաւանաբար կարենան գտնել յիշատակարաններ՝ որոնք լուծեն զազանիքը:

Ամէն պարագայի տակ պուլկարեան կամ ուրիշ ազանդաւորական անուամբ յիշուած և պարզ հայ զաղութներն ալ, որոնք Պուլկարիո և Պալքանները զաղթած կամ զաղթեցուած էին, թողուցին անեղծանելի հետքեր լեզուի, կրօնքի բարոյական հասկացողութեան և մշակոյթի: Վկայութիւնները որ հասած են, առատ չեն, սակայն որոշ և խիստ կարկառուն են: Օրինակ, «Բուլղարները գերեցին 813 թուին տասնեակ հազար մարդ Ազրիանուպոլսից: Ուրիշ ազրիաներից զխոնք որ հետեւեալ տարին նոյնպէս մեծ գերութիւն հանեցին, ասպատակ սփռելով մինչեւ Արկատիսպոլ և դարձին գերի տարան 50,000 ամբոխ: Թէ սրանց ոչ աննշան մասը Հայեր էին, երևում է ոչ միայն նրանից, որ առաջնորդները, ինչպէս տեսանք, հայ էին, այլ և որ աւարի և կողոպուտի մէջ յիշատակուած են յատկապէս հայկական բանուածներ և ազնիւ գորգեր, զգեստեղէն և պղզընձեղէն»⁽²⁾: Ասողիկ կը վկայէ որ Վասիլ Բ. կայսրը «կամեցաւ յազգէն Հայոց, որ ընդ իւրով թագաւորութեամբ՝ անցու-

ցանել ի Մակեդոնիա ընդդէմ Բուլղարացն, զի շինեցնէ գերկիրն»⁽³⁾:

Պուլկարներուն Հայերը սորվեցուցած են ոսկերչութիւն, ոստայնանկութիւն, կապերտաշինութիւն, և այլն: Բայց Հայոց ամենակարկառուն գործը իրենց ճարտարապետական շինարարութեանց և արուեստի հմտութեան ներածումն է ի Պուլկարիո: 1084ին շինուած է Պուլկարիոյ հնագոյն վանքերէն երկրորդը, Պալքովայի Ս. Աստուածածին վանքը: Այս վանքին մասին առանձինն դարձեալ և մտերամասն պիտի խօսիմ, անգամ մը խօսած եմ թէ և Բազմալիպի 1924, թիւ 11, 362-364 էջերուն մէջ: Այս վանքին հիմնարկոյն է եղած Գրիգոր Բակուբեան:

Իսկ ընդհանուր կերպով, «Պուլկար բրօքէսոր մը, Քաջարօֆ, վերջերս (1927 Օգոստ. 20ին) Վառնայի մէջ բանաստեղծութեան մը ընթացքին խօսելով հայ և պուլկար ժողովուրդներու յարաբերութեանց վրայ, և յիշելէ յետոյ հայ արուեստին ցանած հետքերը Պալքաններու մէջ, կ'աւելցնէր.

«Պուլկարիոյ Բիրուլթիցա գիւղաքաղաքին մօտ պուլկարական եկեղեցին կը կրէ բուն իսկ հայ ճարտարապետութեան ուժեղ կնիքը: Պուլկար եկեղեցիներուն բոլորին վրայ հայ ճարտարապետութեան ազդեցութիւնը ակնհեր է: Նոյն իսկ է. և Ը. դարերուն՝ Պուլկարիոյ մէջ գտնուած են ստուար թիւով հայեր, ըլլան անոնք թագաւորին կողմէ մասնաւոր հրաւէրով եկած ճարտարապետներ, ըլլան կամուրներ, որոնք սահմանազուխներու վրայ զետեղուելով պաշտպանած են մեր սահմանները: Պուլկարիոյ մէջ գիւղեր և գիւղաքաղաքներ կան որ կը կրեն հայ անուններ»⁽²⁾:

Այս մասը աւարտելէ առաջ աւելցնեմ որ գեռ հետազօտութիւնները և ուսումնասիրութիւնները նոր միջամուխ եղած են Պուլկարահայոց պատմութեան մէջ, որուն հանդէպ ցաւալի է ըսել Պուլկարահայր ամենաքիչ հետաքրքրութիւն ցոյց տուողն է:

(2) Գ. ՔիիլՏԵԱՆ

(1) Հայկարան, էջ 48:
 (2) Վասիլ հայազն. Ն. Աղոնց, Հայրենիք Ամսագիր, 1931, թիւ 8, էջ 90:

(1) Պատ. Տիեզերական, 1885, էջ 201:
 (2) Հայրենիք Ամսագիր, 1128, թիւ 9, Հայ Արուեստի և Մտքի ճեարքերը Ռուսաստանի մէջ, Գ. Տ. Սիրունի, էջ 92